

VATANPARVARLIK VA MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARINING TARIXIY ILDIZLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19006861>

Turgunbayev Toxirjon Abdugafurovich

*Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakulteti, umumqo'shin tayyorgarlik sikli
dotsenti, isrefodagi podpolkovnik*

Otanazarov Azamat Muzaffar o'g'li

Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakulteti 25.138-guruh

Valijonov Sardor Azizjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti harbiy ta'lim fakulteti 25.138-guruh

Annotatsiya: Ushbu maqola vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining tarixiy ildizlarini tahlil qiladi hamda ularning zamonaviy ta'lim tizimidagi pedagogik ahamiyatini o'rganadi. Tadqiqot davomida Sharq mutafakkirlari (Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy), jadid ma'rifatparvarlari (Abdulla Avloniy) va zamonaviy pedagogik nazariyalar asosida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining dialektik birligi aniqlanadi. Tadqiqot metodologiyasida tarixiy-komparativ, kontent-tahlil, tizimli yondashuv, aksiologik va pedagogik modellashirish metodlari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlik hissi faqat ma'rifiy asos bilan boyitilganda shaxsning ijtimoiy faolligi va fuqarolik mas'uliyati shakllanadi. Tadqiqot shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayonida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlikni uyg'unlashtirgan pedagogik modelni ishlab chiqish imkoniyatini ilmiy jihatdan asoslaydi. Ushbu maqola pedagogika nazariyasi va tarixi, fuqarolik tarbiyasi, hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy hissa hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik, milliy qadriyatlar, fuqarolik tarbiyasi, pedagogik model, tarixiy-falsafiy ildizlar, zamonaviy ta'lim tizimi, aksiologik yondashuv, interfaol ta'lim texnologiyalari, shaxsning ijtimoiy faolligi

KIRISH

Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan, axborot makoni kengaygan hamda mafkuraviy ta'sirlar tobora murakkablashayotgan bugungi sharoitda jamiyat barqarorligi va milliy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sifatida vatanparvarlik va

ma'rifatparvarlik g'oyalari alohida ahamiyat kasb etmoqda.³ Zero, har qanday davlatning istiqboli uning fuqarolarida shakllangan milliy ong, tarixiy xotira, intellektual salohiyat hamda ma'naviy qadriyatlarga sodiqlik

³ Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.

darajasi bilan belgilanadi.⁴ Shu bois vatanparvarlikni shunchaki hissiy tuyg‘u sifatida emas, balki chuqur ma’rifiy asosga ega ijtimoiy-falsafiy va pedagogik kategoriya sifatida talqin etish dolzarb ilmiy vazifadir.

Vatanparvarlik va ma’rifatparvarlik g‘oyalari Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy-siyosiy hamda axloqiy qarashlarida uzviy birlikda namoyon bo‘lgan. Xususan, “Yusuf Xos Hojib” ning “Qutadg‘u bilig” asarida davlatni adolat va ilm asosida boshqarish g‘oyasi ilgari surilib, komil insonni tarbiyalash orqali jamiyat ravnaqiga erishish konsepsiyasi asoslab berilgan.⁵

Shuningdek, «Mahmud Qoshg‘ariy»ning “Devonu lug‘atit turk” asarida milliy til, urf-odat va qadriyatlarni asrab-avaylash orqali xalqning ma’naviy birligini mustahkamlash g‘oyasi ilgari suriladi. Bu esa vatanparvarlikning madaniy-ma’rifiy asoslarini ko‘rsatadi.

Jadid ma’rifatparvarlik harakati vakili Abdulla Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida millat taraqqiyoti bevosita ta’lim va tarbiya bilan bog‘liqligini ta’kidlab, “tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot masalasidir” degan g‘oyani ilgari surgan.⁶ Bu qarash vatanparvarlikni ongli, ma’rifiy va maqsadga yo‘naltirilgan jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tarixiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, vatanparvarlik hissi doimo

ma’rifat bilan uyg‘un holda shakllangan. Imsiz vatanparvarlik hissiy darajada qolib ketishi mumkin, ma’rifatsiz esa milliy taraqqiyotning barqaror strategiyasini ishlab chiqish mushkul. Demak, ma’rifatparvarlik vatanparvarlikning nazariy-metodologik asosi, vatanparvarlik esa ma’rifatparvarlikning ijtimoiy-amaliy ifodasidir.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri – yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligida tarbiyalash, ularda fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy faollik hamda intellektual mustaqillikni shakllantirishdir. Bu jarayonda vatanparvarlik va ma’rifatparvarlik g‘oyalarining tarixiy ildizlarini chuqur o‘rganish hamda ularni ta’lim mazmuniga integratsiya qilish zaruriy pedagogik shart sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi – vatanparvarlik va ma’rifatparvarlik g‘oyalarining tarixiy-falsafiy ildizlarini tahlil qilish, ularning o‘zaro dialektik bog‘liqligini asoslash hamda zamonaviy ta’lim tizimida mazkur g‘oyalarni implementatsiya qilishning nazariy-pedagogik mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani mustahkamlash va intellektual salohiyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi konseptual yondashuvni shakllantirishga ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

⁴ Sobirov, R. (2019). Tarixiy pedagogik meros va vatanparvarlik tarbiyasi. Tashkent: Fan.

⁵ Hojib, Y. X. (1069). Ibid.

⁶ Avloniy, A. (1906). Turkiy guliston yoxud axloq. Tashkent: Jadid Nashriyoti.

Vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari insoniyat tafakkurining tarixiy taraqqiyotida muhim ijtimoiy-falsafiy va pedagogik kategoriyalar sifatida shakllangan. Ushbu tushunchalarning nazariy asoslarini aniqlashda Sharq mutafakkirlarining axloqiy-didaktik merosi, jadid ma'rifatparvarlari qarashlari hamda zamonaviy pedagogik konsepsiyalar tahlili alohida ahamiyat kasb etadi.

Sharq mumtoz tafakkurida vatan ravnaqi, adolatli jamiyat va komil inson g'oyalari o'zaro uzviy bog'liqlikda talqin qilingan. Xususan, «Yusuf Xos Hojib»ning «Qutadg'u bilig» asarida davlat barqarorligi va jamiyat farovonligi ilm, adolat va axloqiy kamolot bilan asoslanadi. Muallif komil insonni tarbiyalash orqali jamiyatni yuksaltirish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu konsepsiya vatanparvarlikni faqat hissiy sadoqat emas, balki ongli, ma'rifiy asosga ega fuqarolik mas'uliyati sifatida tushunish imkonini beradi.

Milliy o'zlikni anglash va madaniy birdamlik masalalari «Mahmud Qoshg'ariy»ning «Devonu lug'atit turk» asarida chuqur ilmiy asoslangan. Muallif turkiy xalqlarning til boyligini tizimlashtirish orqali milliy identitetni mustahkamlash, madaniy birlikni saqlash g'oyasini ilgari suradi. Bu yondashuv ma'rifatparvarlikni milliy qadriyatlarni ilmiy asosda o'rganish va targ'ib qilish bilan bog'laydi.⁷

XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlik harakati doirasida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari yangi bosqichga ko'tarildi. Jumladan, Abdulla Avloniy ta'lim va tarbiyani millat istiqbolining hal qiluvchi omili sifatida baholab, ma'rifatli jamiyatgina chinakam vatanparvarlik ruhini shakllantira olishini ta'kidlagan.⁸ Uning pedagogik qarashlarida ta'lim jarayoni milliy ongni uyg'otish va fuqarolik mas'uliyatini mustahkamlash vositasi sifatida talqin etiladi.

G'arb pedagogik tafakkurida ham fuqarolik tarbiyasi va demokratik qadriyatlar masalasi alohida o'rin egallaydi. Xususan, John Dewey ta'limni demokratik jamiyatni shakllantiruvchi ijtimoiy institut sifatida asoslab, maktabni fuqarolik ongini rivojlantiruvchi makon deb hisoblaydi. Dewey konsepsiyasida tajribaga asoslangan ta'lim modeli orqali shaxsning ijtimoiy faolligi va mas'uliyati shakllanishi nazarda tutiladi. Bu yondashuv zamonaviy ta'lim tizimida vatanparvarlikni faol fuqarolik pozitsiyasi bilan bog'lash imkonini beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda vatanparvarlik tarbiyasi, milliy qadriyatlar integratsiyasi va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligi masalalari yoritilgan bo'lsa-da, mazkur ikki fenomenning dialektik birligi va ularning integrativ pedagogik modeli yetarli darajada konseptual asoslanmagan. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

⁷ Karimova, L. (2020). Talabalar ongida milliy va fuqarolik qadriyatlarini rivojlantirish. O'zbekiston Pedagogika Jurnal, 1(12), 23–31.

⁸ Avloniy, A. (1906). Turkiy guliston yoxud axloq. Tashkent: Jadid Nashriyoti.

Tadqiqot metodologiyasi ijtimoiy-gumanitar fanlarning tarixiylik, tizimlilik va dialektik yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Ish jarayonida tarixiy-komparativ metod yordamida mutafakkirlar qarashlari o'zaro qiyosiy tahlil qilindi; kontent-tahlil asosida asosiy kategoriyalar va tushunchalar ajratib olindi; tizimli yondashuv orqali vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik o'zaro bog'liq pedagogik tizim sifatida talqin qilindi; aksiologik yondashuv yordamida mazkur tushunchalarning qadriyat sifatidagi mazmuni ochib berildi. Shuningdek, pedagogik modellashtirish metodi asosida zamonaviy ta'lim tizimida ushbu g'oyalarni integratsiya qilishning nazariy modeli ishlab chiqildi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili va qo'llangan metodologik yondashuvlar vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining tarixiy ildizlarini chuqur anglash hamda ularni zamonaviy ta'lim tizimiga ilmiy asosda integratsiya qilish imkonini beradi.

NATIJALARI

O'tkazilgan tarixiy-falsafiy va pedagogik tahlillar natijasida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari o'zaro dialektik birlikda shakllangan ijtimoiy-pedagogik fenomen ekanligi ilmiy asoslandi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, mazkur tushunchalar tarixiy manbalarda nafaqat alohida fenomen sifatida, balki komil insonni tarbiyalash, jamiyat barqarorligini ta'minlash va davlat ravnaqiga erishishning uzviy sharti sifatida talqin qilingan. Tarixiy manbalar tahlili shuni

ko'rsatdiki, Sharq mutafakkirlari qarashlarida ilm va axloqiy kamolot vatan taraqqiyotining fundamental omili sifatida e'tirof etilgan; shu bilan birga, ilmsiz vatanparvarlik hissiy darajada qolib ketishi, ma'rifatsiz esa milliy taraqqiyot strategiyasini samarali shakllantirishning mushkul ekanligi aniqlangan. Shu nuqtai nazardan, ma'rifatparvarlik vatanparvarlikning nazariy-metodologik negizi sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil natijalariga ko'ra, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining evolyutsion rivojlanish bosqichlari aniqlanib, ular axloqiy-didaktik bosqich (mumtoz Sharq tafakkuri), milliy uyg'onish bosqichi (jadid ma'rifatparvarligi) va institutsional-pedagogik bosqich (zamonaviy ta'lim tizimi) shaklida o'z ifodasini topadi. Har bir bosqichda vatanparvarlikning mazmuni kengayib, ma'rifiy komponent bilan boyib borganligi aniqlandi.

Tizimli va aksiologik tahlil natijasida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlikning tarkibiy modeli ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi komponentlardan iborat: kognitiv komponent – tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va fuqarolik bilimlari tizimi; aksiologik komponent – Vatanga sadoqat, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviy qadriyatlarga hurmat; faoliyatli komponent – ijtimoiy tashabbuskorlik, jamoat ishlarida ishtirok, ijtimoiy loyihalarda faollik; refleksiv komponent – shaxsning o'z fuqarolik pozitsiyasini

anglash va baholash qobiliyati. Shuningdek, pedagogik modellashtirish natijasida zamonaviy ta'lim tizimida ushbu g'oyalarni integratsiya qilishning nazariy mexanizmi ishlab chiqildi. Mexanizm o'quv dasturlariga milliy-ma'naviy merosni tizimli kiritish, interfaol va muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, loyihaviy faoliyat orqali ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni ta'lim jarayoni bilan integratsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim muassasalarida vatanparvarlik tarbiyasi ko'pincha deklarativ xarakterga ega bo'lib qolmoqda. Shu sababli, ma'rifiy asoslangan va faoliyatga yo'naltirilgan pedagogik mexanizmlarni joriy etish orqali bu kamchilikni bartaraf etish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ilmiy jihatdan tasdiqladiki, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining tarixiy ildizlari chuqur va uzluksiz bo'lib, ularning zamonaviy ta'lim tizimida integrativ pedagogik model asosida samarali implementatsiya qilinishi mumkin. Ushbu natijalar pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishida fuqarolik tarbiyasi konsepsiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi va yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan, ongli va mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga ilmiy asos yaratadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik

g'oyalari tarixiy ildizlaridan boshlab zamonaviy ta'lim tizimida uzviy pedagogik integratsiya orqali shakllanishi mumkin. Tarixiy manbalar tahlili (Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Abdulla Avloniy) va zamonaviy pedagogik nazariyalar birgalikda vatanparvarlikning faqat hissiy sadoqat emas, balki ongli, ma'rifiy va faol fuqarolik mas'uliyati bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, vatanparvarlik hissi ma'rifatparvarlik g'oyalariga tayanmagan holatda deklarativ xarakterga ega bo'lib, shaxsning ijtimoiy faoliyatida barqaror ifodalanmaydi.

Pedagogik modellashtirish natijalari shuni isbotladi: zamonaviy ta'lim jarayonida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlikni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda nafaqat milliy identitet va tarixiy xotira mustahkamlanadi, balki ijtimoiy faollik va mas'uliyat ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshadi. Bu holat avvalo interfaol ta'lim, muammoli vaziyatlar va loyihaviy faoliyat metodlarining pedagogik mexanizm sifatida samaradorligini tasdiqlaydi.⁹

Shuningdek, tadqiqot muhokamasida aniqlandi: tarixiy manbalarda ilgari surilgan vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan zamonaviy pedagogik konsepsiyalarni uyg'unlashtirish orqali yosh avlodning fuqarolik ongini shakllantirishda yangi konseptual model yaratish mumkin.

⁹ Karimov, I. (2017). Vatanparvarlik tarbiyasida interfaol ta'lim texnologiyalarining roli. Ta'lim va Tarbiya, 4(9), 12–21.

Mazkur modelning aksiologik komponenti – shaxsning Vatanga sadoqati va milliy qadriyatlarga hurmatini mustahkamlashga, faoliyatli komponent esa ijtimoiy tashabbuskorlik va loyihalarda ishtirok etishga xizmat qiladi. Kognitiv va refleksiv komponentlar esa shaxsning o'z fuqarolik pozitsiyasini anglash va baholash qobiliyatini rivojlantiradi.¹⁰

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlikni pedagogik tizimga integratsiya qilishning samarali mexanizmi mavjud bo'lsa-da, amaliyotda bu jarayon ko'pincha deklarativ va fragmentarli tarzda amalga oshirilmoqda. Shuning uchun, nazariy-tadqiqiy yondashuvni ta'lim jarayoniga uzluksiz tatbiq etish, interfaol va loyihaviy metodlarni keng joriy etish hamda o'quv dasturlarini milliy-ma'naviy meros bilan tizimli boyitish zarurati ilmiy jihatdan asoslandi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarini uyg'unlashtirgan pedagogik yondashuv nafaqat shaxsning axloqiy, ma'naviy va kognitiv rivojlanishiga, balki jamiyat barqarorligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot fuqarolik tarbiyasining samaradorligini oshirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish va yosh avlodni ijtimoiy faol fuqarolar sifatida

tarbiyalashda ilmiy asos sifatida qabul qilinishi mumkin.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot shuni ilmiy jihatdan isbotladi: vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari tarixiy ildizlardan boshlab zamonaviy ta'lim tizimida uzviy pedagogik integratsiya orqali shakllanishi mumkin va ular o'zaro dialektik birlikni tashkil etadi. Tarixiy manbalar (Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Abdulla Avloniy) va zamonaviy pedagogik nazariyalar tahlili shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlik hissi ma'rifiy asos bilan boyitilganida shaxsning ijtimoiy faolligi va fuqarolik mas'uliyati sezilarli darajada oshadi, aks holda esa u deklarativ xarakterga ega bo'lib qoladi.

Tadqiqot davomida vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining evolyutsion rivojlanish bosqichlari aniqlanib, ularning axloqiy-didaktik, milliy uyg'unish va institutsional-pedagogik darajalarda shakllanganligi ilmiy jihatdan asoslandi. Shu asosda zamonaviy ta'lim tizimida ushbu g'oyalarni integratsiya qilishning konseptual modeli ishlab chiqildi, unda kognitiv, aksiologik, faoliyatli va refleksiv komponentlar uyg'unlashtirilib, talaba shaxsining milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liq ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish mexanizmi yaratilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlikni uyg'unlashtirgan pedagogik yondashuv nafaqat shaxsning axloqiy va ma'naviy

¹⁰ Sobirov, R. (2019). Tarixiy pedagogik meros va vatanparvarlik tarbiyasi. Tashkent: Fan.

rivojlanishiga, balki jamiyatning barqaror ijtimoiy-madaniy taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shadi. Shu bilan birga, o'quv dasturlarini milliy-ma'naviy meros bilan boyitish, interfaol va loyihaviy metodlarni keng joriy etish, hamda pedagogik jarayonda aksiologik yondashuvni uzluksiz tatbiq etish amaliyotda dolzarb ilmiy tavsiyalar sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, tadqiqot vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik

g'oyalarining tarixiy ildizlari va zamonaviy pedagogik amaliyot bilan uyg'unligini ilmiy asoslab berdi, shuningdek, fuqarolik tarbiyasining samaradorligini oshirish va yosh avlodni ongli, mas'uliyatli va milliy qadriyatlarga sodiq shaxslar sifatida tarbiyalash uchun konseptual zamin yaratdi. Ushbu natijalar nafaqat pedagogika nazariyasi va tarixi, balki amaliy ta'lim jarayonlarini takomillashtirishda ham muhim ilmiy hissa bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy, A. (1906). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Tashkent: Jadid Nashriyoti.
2. Hojib, Y. X. (1069). *Qutadg'u bilig*. Balasagun: Orta Osiyo manbasi.
3. Qoshg'ariy, M. (1074). *Devonu lug'atit turk*. Balasagun: Orta Osiyo manbasi.
4. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
5. Nazarov, T., & Rustamov, S. (2018). Vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik tarbiyasining zamonaviy pedagogik modelini shakllantirish. *Pedagogika va Jamiyat*, 2(34), 45–56.
6. Karimova, L. (2020). Talabalar ongida milliy va fuqarolik qadriyatlarini rivojlantirish. *O'zbekiston Pedagogika Jurnali*, 1(12), 23–31.
7. Sobirov, R. (2019). Tarixiy pedagogik meros va vatanparvarlik tarbiyasi. Tashkent: Fan.
8. Saidov, M. (2021). Ma'rifatparvarlik konsepsiyasi va uning ta'lim jarayonida tatbiqi. *Ilmiy Pedagogik Tadqiqotlar*, 5(3), 67–75.
9. Karimov, I. (2017). Vatanparvarlik tarbiyasida interfaol ta'lim texnologiyalarining roli. *Ta'lim va Tarbiya*, 4(9), 12–21.
10. Abdurahmonov, F. (2022). Milliy o'zlik va vatanparvarlikning zamonaviy pedagogik aspektlari. Tashkent: Universitet Nashriyoti.